

բարգաժաճումը Սովետական իշխանության տարիներին: «Սովետական Հայաստանը 40 տարում» և «Երևան» արժույթը իույն կտեսնեն հայերեն և ռուսերեն լեզուներով:



Կոմունիստական պարտիան և Սովետական կառավարությունը ոչինչ չեն խնայում ժողովրդի նյութական ու կուլտուրական բարեկեցությունը է՛լ ավելի բարելավելու, նրա բոլոր պահանջներին լիովին բավարարելու համար: Նույն հոգատարությունը ցուցաբերվում է նաև հրատարակչական գործի նկատմամբ:

Հայպետհրատն աշխատում է տարեցտարի կրճատել պետությունից ատացվող գոտացիան (օգնությունը), և այդ բանի համար կան ռեալ հնարավորություններ: Դրանցից հիմնականն է ճիշտ որոշել բնթերցողների պահանջը և հրա-

տարակել բարձրորակ գրականությունը, միաժամանակ բարելավել գրքի վաճառքի գործը, գիրքը պահանջվող քանակությամբ ու ժամանակին հասցնել ամեն մի բնթերցողի, առանձին ուշադրություն դարձնել հայ գրականության լավագույն երկերը ռուսերեն հրատարակությամբ, մեծ տպարանակներով համամիութենական բնթերցողին ներկայացնելու գործին: Այս միջոցառման նշանակությունը չափազանց մեծ է մայրենի գրականության արտադանդման ու մասսայականացման գործում:

Հայաստանի Պետական հրատարակչության աշխատողները ոչ մի քանք չեն խնայի մեր խոտապահանջ բնթերցողի օրավուր աճող պահանջները բավարարելու, նրան բարձրարժեք գրականություն տալու համար:

ԳՐ. ԲԱԼԱՍԱՆՅԱՆ

О «РУССКОМ МОРЕ» В АРМЯНСКОЙ КАРТОГРАФИИ

Некогда некоторая часть водной поверхности земного шара носила название «Русское море»; на географических картах значилось это наименование. Между тем ныне нет такой части водной поверхности Земли с подобным названием; да и ни на одной географической карте нашего времени нельзя найти моря с названием «Русское море».

Иные могут полагать, что речь идет о Понте Эвксинском — ныне Черное море, которое в X—XIII веках носило также название «Русского моря». Однако не о «Понте Эвксинском», не о Черном море идет речь.

Как же это море в прошлом именовалось «Русским»? На какой географической карте имеется море с подобным наименованием?

Собирая и анализируя образцы старинных армянских печатных картографических изданий при выполнении одной нашей работы*, нам пришлось обнаружить на первой армянской карте мира, изданной в 1695

году в Амстердаме, наименование «Русское море» (по-армянски «Русա ցов»).

Эта первая армянская печатная карта, отображающая мир в полушариях, задумана, изготовлена и издана была далеко от своей родины, в городе Амстердаме, в конце XVII столетия армянами — жителями местечка Вананд древнего исторического округа Гохтан (ныне Ордубадский район Нахичеванской АССР) Матевосом (Матвеем) Ованесяном, епископом Тома (Фомы) и Гукасом (Лука) Нуридджанянами (все трое — родственники).

Матевос был знатоком печатного дела и долго работал в армянских типографиях Западной Европы, а епископ Тома и Гукас Нуридджаняны — образованными армянами своего времени. Матевос в начале 90-х годов XVII в., будучи у себя на родине, в Вананде, убедил своих образованных родственников Нуридджанянов ехать в Западную Европу для издания на армянском языке исторических трудов, печатания географических карт. Прибыв в Голландию в 1693 г., они издадут в 1695 г. указанную первую армянскую карту мира.

Каковы были обстоятельства этого знаменательного факта?

* И. С. Степанян, Армянские картографические издания за 260 лет (1695—1955); краткий очерк. Изд. АН АрмССР, Ереван, 1957, 10 печ. л.

Жители Гохтана XVII века (Вананд, Верхние и Нижние Акулисы, Джуга — Джульфа) издавна занимались производством шелка и торговлей. Купцы Гохтана ездили далеко за пределы Армении: на север — в Астрахань и Москву, на юг — в Багдад и Иерусалим, на восток — в города Ирана и Индии, на запад — в Константинополь, еще далее, в торговые портовые города Италии и Голландии (Рим, Венеция, Ливорно, Амстердам).

Гохтанские купцы были людьми, видевшими свет и культуру. Стремясь удовлетворить потребность армянских странствующих купцов в познании тогдашнего мира в интересах торговли, вышеуказанные армяне предприняли составление и издание на армянском языке карты мира.

Армения в ту пору находилась в подчинении деспотических государств Турции и Персии (Ирана); в частности Гохтан с местечком Вананд входил в состав персидского государства. Единственная небольшая типография, основанная в то время в резиденции главы армянской церкви — католикоса, время от времени выпускала в свет книги религиозного содержания. Не могло быть и речи о существовании тогда в Армении картографического учреждения.

Армяне-ванандцы, желая издать карту мира, должны были направиться в ту страну, которая в эту эпоху была известна своими картографическими изданиями. Такой страной была Голландия (Нидерланды) — наиболее развитая в то время страна Западной Европы. Главный город Голландии Амстердам был известен своей торговой биржей; в нем были сосредоточены известные типографии и картографические заведения. Знаменитый *Меркатор* свои карты составлял и издавал в Голландии.

Не только армяне-ванандцы из отдаленного уголка Армении отправились в Голландию для издания книг и карт. В конце XVII века, когда русский император Петр I ездил в Голландию по делам кораблестроения, он оттуда пригласил в Россию лучших голландских мастеров, в том числе картографа-гравировщика Адриана Шхонебека (Сконбека)¹, того самого, который со своим братом Петером выгравиро-

вали на меди первую армянскую карту мира.

Следует выяснить, каким образом армянские редакторы и издатели первой армянской карты отметили наименование Русского моря. Не могли же, в самом деле, они сами установить или выдумать это наименование?!

Бесспорно, армяне-ванандцы не могли самостоятельно сами отобразить на карте очертания берегов морей и конфигурацию материков тогдашнего известного мира. Несомненно, они имели под рукой какую-то готовую основу, с которой засняли контуры карты мира конца XVII в.

В поисках первоисточника первой армянской карты мира (в полушариях) амстердамского издания 1695 года, мы в Москве, в библиотеке Института географии Академии наук СССР обнаружили собрание репродукций карт под названием *Monumenta cartographica*. В этом собрании оказались две репродуцированные карты мира (в полушариях), подобные армянской; одна из них — 1648 года, времен Вестфальского мира, частично несходная в очертаниях берегов и контуров с картой армянской; вторая же — 1660 года, своими контурами вполне совпадала с армянской амстердамской картой 1695 г., однако размещенные на 4 углах иллюстрации не совпадали; на ней были группы 4 королевских пар; между тем на армянской карте, периода Голландской республики, даны 4 времени года с изображениями людей. В папке *Monumenta cartographica* мы не нашли репродуцированной карты XVII столетия 1690-х годов, основу которой использовали армяне-ванандцы. На репродуцированных картах 1648 и 1660 годов мы не нашли подтверждения нашим изысканиям.

Однако в том же Институте географии АН СССР в библиотеке мы получили материалы по истории русской картографии — карты всей России, северных ее областей и Сибири, которые собрал В. Кордт, изданные в 1899 и 1906 гг. (Киев): первая серия — т. I и т. II, вторая серия, вып. I.

В результате ознакомления со многими картами Кордтовского сборника российских карт на 18 картах нашли различные прежние наименования Баренцова моря. На многих картах оно носит название «Мур-

¹ Д. М. Лебедев, География в России Петровского времени. М.—Л., 1950.

манское море», на другой группе карт—«море Ледовитое» (m. Glaciale), на третьей группе карт — «море Северное» (m. Septentrionale), на четвертой группе карт — «море Московское» (Mare di Moscoviae); наконец, на одной карте Татари (Tartaria), изданной в XVIII в., море к западу от Новой Земли обозначено было именем «Mare Septentrionale», а к востоку от Новой Земли— «Mare Ruvisis» — Русское море, к югу от которого простирается территория Samogeda.

Картографические источники

1) Карта мира (в полушариях), на арм. языке, размер — 120 × 150 см. Амстердам, 1695.

2) Материалы по истории русской картографии. Первая серия, тт. I и II, вторая серия, вып. 1. Карты всей России, северных ее областей и Сибири. Собрал В. Кордт. Киев, 1906.

3) Альбом (собрание) карт-репродукций под общим заглавием Mopimenta cartographica на латин. и франц. языках. Париж, 1928.

И. СТЕПАНЯН

ՄԻ ՆՈՐԱՀԱՅՏ ՆԿԱՐԻ ՄԱՍԻՆ

Վերջին տարիներին հայտնաբերված մեծաբանակ արխիվային նյութերը հնարավորություն են տալիս ավելի ճիշտ բնորոշել XVII դարի երկրորդ կեսի և XVIII դ. առաջին քառորդի հայ ազատագրական շարժման կարկառուն դեմքերից մեկին՝ Իսրայել Որու գործունեությունը: Շնորհիվ այդ նյութերի մենք հնարավորություն ենք ստանում քստ արժանիություն գնահատելու քաղաքական այդ նշանավոր գործչի ծառայությունները:

Վերջերս անգլիական արվեստագիտական «Ապոլլո» («Apollo») ամսագրի 1959 թ. հունիս ամսի համարում (№ 412) մեր ուշադրությունը գրավեց Ֆրոյլիխ-Բյումի (Fröhlich-Bume) մի հոդվածը, նվիրված XVIII դ. առաջին կեսի խաղաղական խոշոր նկարիչ Ջիովաննի Անտոնիո Պելեգրինիի ստեղծագործությանը և հատկապես նրա նորահայտ նկարներին, որոնք զանվել են Բենարեզ ամրոցում և Բավարիայի պապականների այլ համարածոներում: Դրանցից մի քանիսի վերաբառնալիցությունը տրված է ամսագրի վերահիշյալ համարում: Առաջին նկարը կրում է «Հալաստանի գեոպոնները սպանվում են Լիեկտոր Իոհանն-Վիլհելմ Պֆալցի մոտ» («Envoys of Armenia to the Elector Johann Wilhelm von der Pfalz»)- նկարի մեծությունն է 322,5 սմ × 122,5 սմ: Այն գտնվում է Շլաշհայմում (Մյունխեն): Այդ նկարը, մեր կարծիքով, պատմական խոշոր մի վկայական է և հալիս է նոր լույս սփռելու ինչպես Իսրայել Որու գործունեության, այնպես էլ հայ-գերմանական հարաբերությունների տվյալ շրջանի պատմության վրա:

Նախքան նկարի բովանդակությանն անցնելը, մի քանի խոսք Պելեգրինիի մասին:

Ջիովաննի Անտոնիո Պելեգրինին ծնվել է 1665 թ. ապրիլի 29-ին Վենետիկում: Նրա հայրը ձեռնոցագործ էր և ծագումով Պագուսից էր: Պելեգրինին իր կյանքի մեծ մասը անց է կացրել օտարության մեջ՝ Անգլիայում, Ֆրանսիայում, Հոլանդիայում, Պրուսիայում և Ավստրիայում: Մեռել է Վենետիկում, 1742 թվականին: Նկարչությունը նա ուսանել է Հռոմում և Վիեննայում նկարիչներ Պագանինի, Լուկա Ջիորգանջի և Սերաստիանոս Ռիչչի դեկավարությունից: Քիչ բան է հայտնի նկարչի վաղ շրջանի ստեղծագործության մասին: 1700-ական թթ. սկզբին նա գրավում է Վենետիկում անգլիական դեսպան, Մանչեստրի առաջին դուքս Չարլզ Մանտգլուի ուշադրությունը: Վերջինս, Անգլիա վերադառնալիս, իր հետ տանում է նաև նկարիչ Պելեգրինին, նկարագրողելու համար Կիոբոլտսի իր զբոյսակը (1708): Անգլիայում Պելեգրինին մնում է 5 տարի և 1713 թ. հեռանում է այնտեղից:

1713—14 թթ. մենք Պելեգրինին գտնում ենք Հոլանդիայի Պայատինստում, որտեղ նա պատրաստում է գեկորատիվ բնույթ կրող 14 նկարներ Բենարեզ ամրոցում, փառաբանելու համար Լիեկտոր Իոհանն-Վիլհելմի գործունեությունը: Պատահական չէր Պելեգրինիի հայտնիվելը Պայատինստում 1713 — 1714 թթ.: Ինչպես հայտնի է, այդ տարիներին վերջ գտավ իսպանական ժառանգության համար մղվող երկարատև պատերազմը, կնքվեցին Ստրիստի (1713) և Ռադշտադի (1714) հաշտության